

УДК 37.091.4

МИКОЛА ЄВТУХ

НАПН України

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД ТА ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА А. С. МАКАРЕНКА

У статті розглядається зміст педагогічного досвіду А. С. Макаренка, аналізується висвітлення його спадщини та основних концептуальних ідей у працях учених, педагогів.

***Ключові слова:** макаренківська ідея виховання, педагогічна діяльність А. С. Макаренка, становлення А. С. Макаренка, педагогічна спадщина.*

Постановка проблеми. Макаренківська ідея творчої взаємодії поколінь виступає найважливішою умовою матеріального і духовного прогресу суспільства. При цьому долається традиційний механістичний розподіл виховання у «вузькому» і «широкому» сенсі: з одного боку, як спеціальної «педагогічної діяльності», а з іншого, як «соціального явища», по суті, хаотичного в педагогічному відношенні. А.С. Макаренко розширює межі педагогіки і виховання, якісно змінює уявлення про предмет педагогіки, її методологію та понятійний апарат, а водночас, про теоретичні основи і практику виховання. Завдяки цьому значно посилюється ефективність і соціальна відповідальність педагогічної думки та практики, підвищується авторитет педагогіки як науки.

Серцевина феноменальності Макаренка полягає в тому, що він талановито втілює одну із потенційних тенденцій революції як діяння, спрямованого на благо, на добро; тенденції, що не стала, на жаль, домінантою в історичному шляху країни після Жовтня. Складна революційна епоха, як відомо, мала декілька ціннісних смислів і значень для сучасників. Макаренко ж портретує тенденцію, що не стала загальною для держави, але є притаманною для світовідчуття кращих її громадян, тенденцію, що відповідає загальносвітовим потребам у розумному і гуманному влаштуванні життя людини [1].

Ще один інноваційний підхід А. С. Макаренка впливав із його ідеї про вивчення дитини в процесі педагогічної діяльності – не окремо вивчати життя і окремо виховувати, а виховуючи вивчати. Відмова від вивчення минулого дитини як основи організації виховного процесу і зосередження на вивченні її особистості в процесі виховання та перевиховання були принципово нові для педагогіки того часу. Аналогічний протест Макаренка стосувався й інших методологічних традицій 20-х років. Типовим для педагогічних концепцій того часу був розгляд навчання і виховання як таких, що йдуть услід за розвитком. А. С. Макаренко різко виступив проти пасивності ролі педагога, головною метою якого визнавалося лише створення умов для розвитку особистості [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про педагогічну діяльність і творчу спадщину А.С. Макаренка написано багато. І за все це велика подяка всім дослідникам, вчорашнім і сьогоднішнім, а особливо академікам НАПН України М.Д. Ярмаченку та І.А. Зязюну, які не тільки розкрили суть системи педагогіки Макаренка, а й показали можливості творчого застосування його ідей у практиці роботи школи, сім'ї, вишу. А.С. Макаренко тим і загадковий, що він особистість неординарна, незвичайна, оригінальна. Та й система його педагогічних поглядів своєрідна, неортодоксальна. Він по-своєму трактує цінність орієнтації людської особистості, розробляє свою методику і «техніку» виховного процесу, свою систему поглядів, відмінну від загальновідомої, загальноживаної. Ця система, як згадує сам педагог, прийшла до нього не від його талантів, а із «характеру тієї потреби, тієї справи», яку йому доручили. Справедливості

ради треба зазначити, що саме ця система зробила диво в практиці його виховної роботи.

Концептуальна ідея сформульована старійшиною макаренкознавства професором А.А. Фроловим: «Педагогіка А. С. Макаренка – наука про взаємодію поколінь». Ним підкреслено, що Макаренко виходить із традиційного розуміння виховання передусім у його соціальній функції: виховання забезпечує спадкоємність поколінь, передачу суспільно-історичного досвіду від одного покоління до іншого, без чого існування і розвиток суспільства і людини неможливі. Разом з тим, він рішуче долає трактування соціальної функції виховання лише в одному напрямі – від старшого покоління до молодшого. В педагогіці А.С. Макаренка цей вектор творчо доповнюється іншим – від молодшого покоління до старшого. Таким чином, на думку А. Фролова, Макаренко уводить до основ педагогіки проблему взаємодії поколінь, їхньої історично закономірної зміни. У його творчості яскраво виявляється принциповий відхід педагогіки від концепції патерналізму, тобто безмірної опіки дітей та молоді на грані авторитаризму.

Глибокому аналізу піддав педагогічну діяльність А. С. Макаренка інший відомий дослідник, голова Наукової Ради з історії освіти і педагогічної науки Російської академії освіти, професор М. В. Богуславський. Він передусім закликає вчених рішуче відмовитися від звичних для макаренкознавців стереотипів розглядати постать Макаренка ізольовано, поза парадигмою «трудова школа», в сфері якої відчував себе сам педагог-письменник. У цьому контексті Богуславський пропонує вивчати досвід Макаренка в порівнянні зі спадком інших відомих виразників парадигми трудової школи – М. Погребінського, М. Пістрака, Н. Попової, Г. Іюніна тощо.

Значні розбіжності у підходах педагогів 20-х років і Макаренка до вирішення проблеми дослідження педагогічного процесу, що відбувається у конкретно-історичних умовах, підкреслює Ф. Фрадкін. Тоді вважалося, що ефективність педагогічного впливу на особистість буде тим сильнішою, чим більше дослідник знає психофізіологічні і соціальні характеристики особистості і середовища. Існувало переконання: якщо прискіпливо вивчати всі обставини життя дитини, то цілком можливо спрогнозувати її поведінку. Але вчені і вчителі часто не на користь вихованню захоплювалися вивченням педагогічного процесу, знання про вихованця ставали самоціллю і не мали ніякої виховної користі. Саме цю серйозну небезпеку вивчення заради самого вивчення і помітив Макаренко, звинувативши педологів, що вони безкінечно вивчають дитину, але не в змозі допомогти педагогові-практику [6].

Поруч із роботами А. Фролова і М. Богуславського стоїть вагомий внесок відомої дослідниці спадщини А.С. Макаренка, професора Волгоградської державної академії підвищення кваліфікації і перепідготовки працівників освіти Лариси Іванівни Гриценко. Вона активно відстоює думку, що особистість Макаренка і його соціально-педагогічне вчення не були досі оцінені належною мірою. Значення ідей видатного педагога виходить далеко за межі суто педагогічного додатку, вони можуть являтися орієнтирами у вирішенні сучасних соціальних, економічних, правових проблем суспільства. Сьогоднішнє освоєння макаренківського спадку у виховній практиці передбачає новий концептуальний рівень і має ґрунтуватися на рефлексії досвіду педагога з урахуванням нових соціальних, педагогічних, психологічних і інших знань сучасної науки. Л. Гриценко закликає вийти з полону зайвих політичних пристрастей і піти шляхом сходження до автентичної педагогіки Макаренка. При цьому серед заново переосмислених макаренківських ідей слід віддиференціювати, що із спадку видатного педагога являє не скороминущу цінність, а що є специфічним лише для сучасної йому історичної епохи.

Тож **мета** нашої статті – розкрити зміст педагогічного досвіду та вагомні аспекти педагогічної спадщини А.С.Макаренка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навряд чи хто в світі зумів досягти такого результату: виховання «не вихованих життям», «заблудлих і відсталих», що вони стали гідними художнього твору, написаного так щиро і відверто власною рукою. І це в які роки! Двадцяті – найважчі й тридцяті (особливо кінець) – найдраматичніші, найтрагічніші!

Чи легко було педагогові? Ні. Доля була нелегкою, зате щасливою, бо він своїм педагогічним мистецтвом переконливо довів, як можна творити людину в справжньому розумінні цього слова і якою вона має бути, щоб відчувати себе щасливою. Саме це й привернуло увагу дослідників різних країн, водночас спричинивши безліч суперечок і дискусій навколо макаренківської методики виховного процесу і її досягнень.

Для того, щоб мати цілісне уявлення про особистість педагога-творця людських душ, торкнемося витоків майстерності цієї незвичайної особистості – А.С. Макаренка.

Народився А.С. Макаренко у Білопільці Сумського повіту Харківської губернії в сім'ї маляра-майстра залізничних майстерень. Та становлення його як педагога відбувалося на Полтавщині – славетній українській землі, яка виплекала чимало видатних людей – письменників, поетів, композиторів, учених тощо (варто нагадати, що це рідна земля Г. Сковороди, В. Капніста, І. Котляревського, Л. Боровиковського, М. Гоголя, Є. Гребінки, Л. Глібова, Панаса Мирного, М. Драгоманова, М. Лисенка, вченого-математика М. Остроградського, легендарної збирачки українських народних пісень Марусі Чурай та багатьох інших).

Місцем юності педагога було робітниче селище Крюків, у наш час – передмістя Кременчука. У 13-річному віці А.Макаренко складає іспити і зараховується до другого класу Кременчуцького міського чотирикласного училища, яке блискуче закінчує у 1904 році. Одразу ж вступає на однорічні педагогічні курси при цьому ж училищі. Як свідчать спогади сучасників, вчився він «прекрасно», мав «виключні здібності» і «надзвичайну» витримку» [7]. З 1 вересня 1905 року розпочинається педагогічна діяльність 17-річного А.С. Макаренка у двокласному залізничному училищі Крюкова. Уже тоді він розумів, що справжнім учителем стаєш не одразу, «потрібні роки, досвід і знання». За спогадами його брата-емігранта Віталія Макаренка, молодий тоді педагог закарбувався в його пам'яті «завжди з якоюсь книжкою в руках». Він зауважує, що Антон Семенович «володів колосальною пам'яттю», і в тогочасному Крюкові його «вважали найосвіченішою людиною на всі 10 тисяч мешканців містечка»: читав книжки з філософії, соціології, природознавства, художню літературу – від Гомера до Гамсуна і Максима Горького – «буквально все, що з'являлось на книжковому ринку» [5].

Отже, А.С. Макаренко був людиною освіченою, тямущою в багатьох галузях науки, але це давалося йому неймовірною працею. У «Педагогічній поемі» автор зізнається, що «перші місяці роботи в колонії були для нього і його товаришів не тільки місяцями відчаю і безсилою напруженню, а місяцями пошуків істини». «Я за все своє життя не прочитав стільки педагогічної літератури, скільки зимою 1920 року», – пише він [4].

До початку діяльності в колонії А.С. Макаренко мав уже 12-річний досвід педагогічної роботи. Після закінчення інституту працював учителем зразкового училища при Полтавському учительському інституті (вересень- жовтень 1917 року), з січня 1918 до травня 1919 р. очолював Крюківське вище початкове училище (до речі, разом з ним працював і його брат), а з вересня 1919 р. був завідувачем другого міського початкового училища у Полтаві.

У вересні 1920 р. Полтавська губнарорсвіта доручила А.С. Макаренку організувати і очолити трудову колонію для неповнолітніх правопорушників. Чого гріха таїти, згода «видатного вихованця» Полтавського учительського інституту дивувала деякого з тих, хто добре його знав: невже свої знання, здібності він має віддати колонії для дефективних дітей (так вона спочатку називалася), яка ще й була розташована у відлюдному місці. Сюди збирали найважчих і найзанедбаніших дітей як у виховному, так і в розумовому відношенні. Та саме тут, за 8 км від Полтави, зародяться такі ідеї, такі педагогічні вірування, які зроблять А.С. Макаренка воістину видатним і якими він не поступиться до самої смерті. Але ніхто тоді про це не знав, навіть він сам, хоча й відчував, що саме тут може мати «свободу і незалежність» для творчих пошуків («колонія за містом навіть для демонстрації мандрівникам незручна»). Він не помилився («їй-богу, тут багато поезії і в роботі, і вжитті»), але педагогічні знахідки дорого коштували Антонові Семеновичу і зрештою вкоротили йому віку.

Документи свідчать, що А.С. Макаренку не раз пропонували повернутися на роботу для виховання дітей залізничників. Ось записка завідувача дорожнього відділу Південної залізниці: «Тов. Макаренко! Давно розшукую Вас. Намір мій – просити взяти на себе керівництво справою соціального виховання на Південній дорозі. Якщо у Вас буде найменша можливість дати свою згоду на це, то повідомте негайно депешею. Чекаю відповіді. Тисну руку. К. Гресь» [4, с. 121]. Лист комітету майстрових крюківських вагонних майстерень: «Антоне Семеновичу! За дорученням батьків, зацікавлених у навчанні дітей в залізничній школі при Крюківських майстернях, на засіданні масткому і цехових старост 1 липня ц.р. було поставлене питання про поновлення вищезазваної школи і при обміні думками всі дійшли єдиного рішення, що поновлення школи можливе, якщо запросити Вас на місце завідувача школи...» [4, с. 121].

Лист до вчительки з Крюкова А.П. Сугак дає можливість збагнути, чому ж А.С. Макаренко не погодився на ці пропозиції. Педагог розумів, що тоді, в 20-30-х рр. ХХ ст., у звичайній школі не матиме тих прав, які має в колонії, бо він уже «конструював свою лінію», шлях, яким має йти: «навчитися так організувати виховання, щоб наші досягнення характеризувалися удосконаленням системи даної особистості в цілому» [4, с. 14]. «Ваше основне уявлення, що тут хтось пропадає, – велика помилка. Я вважаю, що в колонії ми живемо розумніше і веселіше, ніж багато інших у місті, а особливо такому, як Крюків. Нарешті, ми живемо набагато вільніше і незалежніше. Але справа навіть не в цьому. Найголовніше – ми можемо тут так працювати, що робота нам приносить задоволення» [4, с. 6]. Ось що є важливим для Макаренка. І далі: «Не думайте, що моя енергія тут пропадає марно. Нічого подібного. Тут ми проводимо дослід, який матиме велике значення не тільки для колонії... Я вже дістав право запрошувати вчителів за власним розсудом, навіть без педагогічної освіти. Я впевнений, що ще через рік наша праця буде мати ще більше значення і тільки тому, що тут щось напружено твориться... Вся справа не в Крюкові, і не в колонії, а у самій справі, в організації нового просвітницького досвіду... Я хочу почати роботу «на чистому полі» [4, с. 16-17].

За роки роботи в колонії дійсно був упроваджений у практику новий педагогічний досвід, який показував реальні результати. Головний винахід – це те, що єдиним і головним інструментом виховання є живий трудовий колектив, і створювати такі колективи можуть справжні живі люди. Виховним колектив стає тоді, коли в ньому створені умови для вільного розвитку кожної окремої особистості, коли в ньому є висока взаємна відповідальність, коли ідея захищеності, мажор, почуття власної гідності прикрашають його стиль, коли повага до людської гідності, глибока віра в людину стає життєвим кредо – «якомога більше поваги до людини і якомога більше вимогливості до неї», коли праця стає не тільки правом, а й обов'язком, коли є свої традиції тощо. Там, де працював А.С. Макаренко, не було карцерів, не було парканів, не було високих стін, не було спеціальної варті. Але було інше, що робило життя колоністів і комунарів заповненим, прекрасним і красивим. Була праця, здорове колективне життя, самоорганізація і «сонячні сподівання на майбутнє». Був свій оркестр, були квіти, був красивий парадний одяг, були посмішки, сміх, гумор – те, що має назву «справжнє життя»: Видатний педагог першим у світі ризикнув не цікавитись минулим своїх вихованців – ні довідок, ні характеристик, ні розповідей про свої «подвиги». – «Я не вірю в те, що були морально дефективні люди... бувають тільки дефективні методи» [4, с. 194]. І ще одне: «Коли я виховую людину, то повинен знати, що саме вийде з моїх рук. Я хочу відповідати за продукцію свою і моїх співробітників, за майбутніх інженерів і майстрів, за всю цю організацію, за льотчиків, студентів, педагогів. За цю продукцію я несу відповідальність... Треба в кожний момент свого педагогічного життя знати, чого я хочу і чого домагаюсь» [4, с. 194-195]. Чудовий знавець дитячої психології, справжній майстер-педагог зізнається, що довго «мучився над цим питанням, інакше мені не довелося б так багато працювати, помилятися і страждати». А.С. Макаренко з великим терпінням і завзятістю вивчав кожного вихованця, його індивідуальність, шукав у ньому «хороше», «краще» і проектував це хороше, краще з оптимізмом, а іноді навіть і з певним ризиком.

Висновки. Унікальний внесок А.С. Макаренка у світову педагогіку полягає в тому, що він створив оригінальний і значимий напрям у вихованні – «педагогіку відносин».

Надзвичайно цінним продуктом творчих пошуків Макаренка виступає ядро його педагогічної системи – створена ним новаторська і цілісна концепція розвитку колективу. Не випадково вона продовжує привертати прискіпливу увагу світової педагогічної спільноти. Головним же завданням сучасного макаренкознавства є визначення специфіки підходів Макаренка в логіці розвитку соціально-педагогічного напрямку і встановлення меж та потенційних наслідків його соціальної педагогіки. Педагогічна система Макаренка у межах соціально-педагогічної парадигми включає оригінальний і перспективний напрям – соціально-особистісний.

У педагогії Макаренка поєднуються дві характерні складові – «ідеології Просвітництва» і так званого соціального максималізму. А.С. Макаренко сповідував головну спрямованість просвітницької ідеології – виховання нової людини, яка розглядалася без соціального минулого, причому здійснював він свою мету в спеціально створених для цього закритих виховних установах. Соціальний же максималізм педагога-письменника убачається у постійному прагненні розповсюдити свою систему на максимально можливу кількість об'єктів і вихованців. У всіх подібних проектах Макаренка чітко проглядається тенденція до створення гігантського внутрішнього виховного середовища при ігноруванні виховних можливостей оточуючого макросередовища. Та якщо класична ідеологія Просвітництва акцент робить на результаті, продукті, тобто власне Новій людині, то докорінною відмінністю системи Макаренка є його акцент на створенні методу, тобто системи виховання Нової людини.

Список використаних джерел

1. Гриценко Л. И. Личностно-социальная концепция А. С. Макаренко в современной педагогике (Сравнительный анализ отечественного и зарубежного макаренковедения): монография / Л. И. Гриценко. – Волгоград: Перемена, 1997. – 256 с.
2. Євтух М.Б. Концептуальні пошуки сучасного російського макаренкознавства / М.Б. Євтух // Витоки педагогічної майстерності. – Вип. 11 – Полтава, 2013. – С. 27 – 30.
3. Євтух М.Б. Постать Антона Макаренка – світ організованого творення людини / М.Б. Євтух // Витоки педагогічної майстерності. – Вип. 4 – Полтава, 2008. – С. 44 – 48.
4. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. – Т.7. – М., 1985.
5. Макаренко В. Мій брат Антон Макаренко / Віталій Макаренко // Рідна школа. – 1991. – №4.
6. Фрадкин Ф. А. Предмет, специфика педагогики в советской теории 1920 – 1930-х гг. и особенности педагогической концепции А. С. Макаренко / Ф. А. Фрадкин // Макаренко: альманах; гл. ред. А. А. Фролов. – М.: Нар. образование, 2008. – №2. – С. 74 – 77.
7. Ярмаченко Н.Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С. Макаренко: Книга для учителя / Н.Д. Ярмаченко. – К.: Радянська школа, 1989. – 198 с.

Стаття надійшла до редакції .1.03.2014 р.

Євтух Н.

Национальная академия педагогических наук Украины

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ОПЫТ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ А. С. МАКАРЕНКО

В статье рассматривается содержание педагогического опыта А. С. Макаренко, освещение его наследия и основных концептуальных идей в трудах ученых, педагогов.

Ключевые слова: макаренковская идея воспитания, педагогическая деятельность А. С. Макаренко, становление А. С. Макаренко, педагогическое наследие.

Yevtukh M.

The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

TEACHING EXPERIENCE AND PEDAGOGICAL HERITAGE MAKARENKO

The article discusses the contents of the educational experience of Pedagogical, lighting his legacy and the main conceptual ideas in the works of scholars, teachers.

Keywords: the idea of education by Makarenko, Makarenko's pedagogical activity, formation Makarenko, pedagogical heritage.